

Кравчук В.М.

Волинський національний університету імені Лесі Українки

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права

ВИМОГИ, ЯКІ ПРЕД'ЯВЛЯЮТЬСЯ ДО СУДДІВ, ЯК ЕЛЕМЕНТ ЇХ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті аналізується вітчизняне та зарубіжне конституційне законодавство про судоустрій і статус суддів, узагальнюються наукові підходи до розуміння категорії «конституційно-правовий статус суддів» в конституційному праві України та зарубіжних країн, розглядаються вимоги, які пред'являються до суддів.

Ключові слова: конституційно-правовий статус суддів; правовий статус суддів; суд; суддя.

В статье анализируется отечественное и зарубежное конституционное законодательство о судоустройстве и статусе судей, обобщаются основные научные подходы к пониманию категории «конституционно-правовой статус судей» в конституционном праве Украины и зарубежных стран, рассматриваются требования, предъявляемые к судьям.

Ключевые слова: конституционно-правовой статус судьи; правовой статус судьи; суд; судья.

The article analyzes the domestic constitutional legislation on the judiciary and the status of judges, the main scientific approaches to understanding of category constitutional and legal status of judges are substantiated, structural elements of constitutional and legal status of judges are examined.

Key words: constitutional and legal status of judges, legal status of judges, court, judge.

Постановка проблеми. Дослідження природи судової влади досить давно є предметом вивчення не лише представників юридичної науки, а й практичних працівників судових органів. Особливого значення в даному контексті набуває питання конституційно-правового статусу судді як центрального суб'єкта судової влади. Сьогодні, коли перед суспільством та державою стоять невідкладні завдання побудови правової держави, задекларованої в ст. 1 Конституції України, першочерговою є проблема оновлення чинного законодавства, надання йому реального, а не декларативного характеру. Багато в чому вирішенню даної проблеми сприяють теоретичні розробки та надбання, котрі, в свою чергу, набувають нових імпульсів у законодавстві. Це також стосується і вимог, які пред'являються до суддів, як елементу їх конституційно-правового статусу, окреслених у запропонованій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. По різних напрямках досліджуваної теми існує чимала кількість зарубіжних та вітчизняних джерел. Загальні питання правового статусу суддів досліджували такі вчені-правознавці як Р. Бараннік, І. Марочкін, Л. Москвич, В. Нор, С. Подкопаєв, С. Прилуцький, В. Теліпко, Н. Юзікова (Україна); Г. Ермошин, М. Клеандров, І. Михайловська, І. Петрухін (Росія); І. Мартинович (Білорусія); К. Пясецький (Польща) та ін. В науці конституційного права до питання конституційно-правового статусу суддів та вимог, що до них пред'являються частково зверталися у своїх дослідженнях такі вчені-конституціоналісти, як З. Гладун, В. Єгорова, В. Журавський, В. Копейчиков, В. Кравченко, В. Мелашенко, В. Погорілко, О. Скрипнюк, О. Совгіря, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна (Україна);

М. Баглай, М. Витрук, Б. Габричидзе, О. Кутафин, В. Чиркин (Росія); Г. Василевич (Білорусія); Б. Банашек (Польща) та інші.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті полягає у пошуку та виявленні шляхів вирішення актуальних теоретичних проблем вимог, які пред'являються до суддів в Україні та зарубіжних країнах, урахування позитивного досвіду останніх. При цьому головна увага зосереджується на характеристиці вимог, які пред'являються до суддів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявність сильної і незалежної судової влади, якість і ефективність правосуддя багато в чому залежать від особистості судді, його світогляду, правосвідомості, юридичної підготовки, професійності, морально-етичних якостей тощо. Тому, вимоги, що пред'являються до суддів, сьогодні більш високі, ніж раніше. Це обумовлено зміною умов функціонування судів (наприклад, унаслідок законодавчого прогресу), змісту суспільної ролі суду та розуміння природи правозастосовної функції суду.

Відповідно до ст. 127 Конституції України на посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менше трьох років, який проживає в Україні не менше десяти років і володіє державною мовою. Аналогічне положення міститься і у ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року [1] (далі – Закон), однак без словосполучення «кваліфікаційною комісією» [1].

Відповідно до Конституції України додаткові вимоги до окремих категорій суддів щодо стажу, віку та їх професійного рівня встановлюються законом, а тому Закон визначає:

— до складу апеляційного суду входять судді, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років (частина 4 статті 26);

— до складу вищого спеціалізованого суду входять судді, обрані на посаду судді безстроково (частина 3 статті 31);

— суддею Верховного Суду України може бути особа, яка має стаж роботи на посаді судді не менше п'ятнадцяти років або суддя Конституційного Суду України (частина 2 статті 39).

Не можуть бути рекомендовані на посаду професійного судді громадяни: 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді; 3) які мають не зняту або непогашену судимість.

Законом встановлено, що вищою юридичною освітою є вища юридична освіта, здобута в Україні за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра, а також вища юридична освіта за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем, здобута в іноземних державах та в установленому законом порядку визнана в Україні. Водночас визначено: стаж роботи в галузі права – це стаж роботи особи за спеціальністю після здобуття нею вищої юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста.

Таким чином, основним суб'єктом, на якого покладається обов'язок здійснення правосуддя, є професійний суддя. У ст. 127 Основного Закону увага акцентується на «професійній» формі виконання службових обов'язків із здійснення правосуддя, що передбачає особливі вимоги до освіти, досвіду та інших професійно важливих характеристик цього суб'єкта. В свою чергу, професіоналізм являє собою оволодіння основами і глибинами якої-небудь професії [2, 62].

Як справедливо відзначається в літературі, поняття «професійний суддя» акумулює якісно-ціннісний комплекс поєднання глибоких різносторонніх знань, умінь, професійних суддівських навиків, практичного досвіду, загальнолюдської культури, що відображає ступінь самоорганізації особи, рівень її професійної діяльності, забезпечує ефективність судової системи та сприяє зростанню її авторитету. Рівень професіоналізму суддів залежить від внутрішніх чинників, детермінованих специфікою суддівської професії, і

зовнішніх чинників, спричинених політичними, економічними, соціальними та культурними умовами розвитку суспільства [3, 884].

Крім того, абсолютно переконливою вбачається позиція В. Теліпка, що від ділових, особистих, моральних якостей судді залежить, чи здатний він протистояти спробам незаконного втручання у розгляд справ або «телефонному», «мітинговому» праву та іншим незаконним засобам впливу на суд. Високі моральні якості і правосвідомість, глибоке знання і правильне розуміння законодавства, правильне застосування законів мислення у процесі пізнання істини і прийняття рішення по суті, воля, витримка, вміння спокійно розібратися у складних питаннях, мужність, чесність, непідкупність, справедливість – це далеко не вичерпний перелік якостей, якими має володіти суддя [4, с. 210].

На перший погляд в Основному Законі України закріплене досить лаконічне, хоча, без сумніву, змістовне формулювання вимог, що пред'являються до суддів. Проте в більшості конституцій зарубіжних країн загальні вимоги до суддів, без диференціації по гілках судової влади і рівню ланок в судовій системі, ще більш стислі та відсилають до спеціальних законів. Стаття 102 Конституції Італійської Республіки встановлює: «Судові функції здійснюють ординарні судді, посади яких встановлені і діяльність яких врегульована нормами про судоустрій» [5, с. 345], в ст. 64 Конституції Французької Республіки зазначено: «Органічний закон визначає статус суддів» [5, с. 439], ст. 129 Конституції Республіки Словенія закріплює: «Закон встановлює віковий ценз та інші умови виборів» [6, с. 89].

Хоча в зарубіжних конституціях зустрічаються норми, в яких містяться схожі до українських, за змістом кваліфікаційні вимоги до суддів. Так, ст. 119 Конституції Російської Федерації декларує: «судьями можуть бути громадяни Російської Федерації, які досягли 25 років, мають вищу юридичну освіту і стаж роботи зі спеціальності не менш 5 років» [7, с. 677], ст. 126 Конституції Азербайджанської Республіки встановила, що «судьями можуть бути громадяни Азербайджанської Республіки, в віці не молодші 30 років, які наділені виборчим правом, мають вищу юридичну освіту і стаж роботи по юридичній спеціальності не менше 5 років» [6, с. 89].

Варто зазначити, що конституційні норми можуть бути менш конкретні з точки зору змісту кваліфікаційних ознак. Наприклад, ст. 208 Конституції Гватемали гласить: «Магістрати і судді повинні бути гватемальцями за народженням, мати незаплямовану репутацію, бути здатними до здійснення громадянських прав, а також бути членами колегії адвокатів, за винятком випадків, встановлених законом відносно останньої вимоги» [6, с. 89], ст. 184 Конституції Куби встановлює: «суддя повинен бути придатним до здійснення суддівської діяльності; мати диплом, виданий чи підтверджений університетом або уповноваженою офіційною установою, бути кубинським громадянином за народженням чи внаслідок натуралізації; активно брати участь у революційній діяльності, мати високі моральні якості та гідну репутацію» [8, с. 849].

Винятки по змісту кваліфікаційних вимог становлять конституції деяких держав – колишніх республік СРСР. Наприклад, ст. 83 Конституції Киргизької Республіки встановила, що «суддею місцевого суду може бути громадянин Киргизької Республіки, не молодший 30 і не старший 65 років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи по юридичній професії не менше 5 років; а суддею Верховного Суду може бути громадянин Киргизької Республіки, не молодший 35 і не старший 70 років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи по юридичній професії не менше 10 років, в тому числі суддею не менше 5 років» [6, с. 89].

Зазвичай, вимоги, що пред'являються до суддів в зарубіжних країнах, є досить високими. Наприклад, в Польщі на посаду судді може бути призначений лише особа, котра має польське громадянство і в повній мірі користується громадянськими правами, котра гарантує належне виконання обов'язків судді, володіє бездоганним характером, яка закінчила юридичний вищий навчальний заклад і пройшла судове або прокурорське

стажування, а також здала судовий або прокурорський іспит і не менше року пропрацювала судовим чи прокурорським стажером, і, насамкінець, лише та, котра досягла 26-річного віку (ст. 53 Закону про устрій загальних судів Польської Республіки) [9, с. 145].

Законодавець більшості держав ставить в один ряд як професійні якості кандидата, так і його морально-етичні характеристики. Так, в Великобританії на посаду судді може бути призначена особа, яка володіє бездоганними моральними якостями і не менше 7 років (для судів графств) або 3-5 років (для магістрату) працює баристером. В окремих країнах вимагається зразкова поведінка в повсякденному житті (п. 4 Канонів судової етики США) та бездоганна репутація (ст. 6 Закону про судоустрій Республіки Румунія) [10, с. 567]. Тим самим підкреслюється особливе значення авторитету суду для ефективного здійснення правосуддя.

Зустрічаються конституційно закріплені приклади, котрі детальніше, ніж в Конституція України, закріплюють кваліфікаційні вимоги до суддів судів різних рівнів. Наприклад, в Конституції Домініканської Республіки встановлено, що: а) «для того щоб бути мировим суддею, необхідно бути домініканцем, мати кваліфікацію адвоката, володіти всіма громадянськими та політичними правами. Разом з тим кваліфікація адвоката не являється обов'язковою умовою для заняття вищевказаної посади в муніципiях, де немає можливості призначити чи обрати на цю посаду адвоката; виняток становлять національний округ і головні муніципальні провінції, де кваліфікація адвоката для заняття цієї посади являється обов'язковою умовою» (ст. 77); б) «для того щоб бути суддею суду першої інстанції, необхідно бути домініканцем, володіти всіма громадянськими та політичними правами, бути ліценціатом чи доктором права, мати 2 роки стажу роботи адвокатом або на протязі цього строку займати посаду мирового судді чи прокурора-обвинувача» (ст. 74); в) «для того щоб бути суддею апеляційного суду, необхідно відповідати наступним умовам: бути домініканцем; володіти всіма громадянськими та політичними правами; бути ліценціатом чи доктором права; мати 4 роки стажу роботи адвокатом або на протязі цього строку займати посаду судді суду першої інстанції, представника прокуратури в судових органах чи судді земельного суду першої інстанції, при цьому час роботи адвокатом і суддею може бути об'єднаний» (ст. 69); г) «для того щоб бути суддею Верховного суду, необхідно відповідати наступним умовам: бути домініканцем за народженням чи походженням; на момент обрання бути не молодшим 35 років; володіти всіма громадянськими та політичними правами; бути ліценціатом чи доктором права; мати як мінімум 12 років стажу роботи адвокатом, або на протязі цього строку займати посади апеляційного чи земельного суду, суду першої інстанції, або бути представником прокуратури у вказаних судах, при цьому час роботи адвокатом і суддею може бути об'єднаний» (ст. 65) [6, с. 89-90].

В конституційних актах найбільш високі вимоги пред'являються до суддів конституційних судів. Так, відповідно до ст. 148 Конституції України суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою.

Дещо загальні вимоги встановлюються ст. 135 Конституції Італійської Республіки до суддів конституційних судів. Так, кандидатури на посади суддів Конституційного суду визначаються з числа суддів вищих судів загальної і адміністративної юрисдикції, включаючи тих, хто перебуває у відставці, а також з числа ординарних професорів права університетів і адвокатів, які мають стаж роботи не менше 20 років [5, с. 355].

В зарубіжних країнах вимоги статусного характеру крім закріплення в конституціях також закріплюються законодавчо, де також переважають високі вимоги, що пред'являються до суддів конституційних судів:

суддею Конституційного Суду Російської Федерації може бути призначений громадянин Російської Федерації, який на день призначення досяг віку не менше 40 років,

з бездоганною репутацією, має вищу юридичну освіту і стаж роботи по юридичній професії не менше 15 років, володіє визнаною високою кваліфікацією в галузі права (ст. 8 Федерального конституційного закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації») [7, с. 602];

суддею Конституційного Суду Республіки Вірменія може стати громадянин Вірменії, який досяг віку 35 років, володіє виборчим правом, має вищу юридичну освіту, досвід роботи в галузі права, загальний трудовий стаж не менше 10 років, високі моральні якості і володіє вірменською мовою [6, с. 110];

суддею Конституційного Суду Республіки Білорусь може бути призначений (обраний) громадянин Республіки Білорусь, який володіє білоруською і російською мовами, має вищу юридичну освіту, є висококваліфікованим спеціалістом в галузі права, має, як правило, вчений ступінь та володіє високими моральними якостями (ст. 91 Кодекс Республіки Білорусь «Про судоустрій та статус суддів») [11, с. 102];

суддею Конституційного Суду Республіки Болгарія може бути юрист, який проявив високі професійні і моральні якості та має не менше 15 років юридичного стажу [6, с. 110];

судді Федерального Конституційного Суду Німеччини повинні досягнути 40-річного віку, володіти правом бути обраними в Бундестаг, мати кваліфікацію для зайняття суддівської посади відповідно до закону про суддів [6, с. 110].

Цікавим є той факт, що в деяких країнах англосаксонської правової сім'ї наявність вищої юридичної освіти не є обов'язковою вимогою до претендентів на посаду судді. Так, у Нідерландах вимога виключення з правила щодо обов'язкової юридичної освіти судді допускається стосовно членів фінансової палати апеляційного суду та заступників суддів кантональних судів. У Швейцарії вимога щодо вищої юридичної освіти ставиться лише до голів місцевих судів та суддів кантональних судів, а рядові суддівські посади в місцевих судах і судах спеціалізованої юрисдикції (по торговим та трудовим справам, по оренді нерухомості і т. ін.) займають особи, які не мають юридичної освіти [12, с. 106]. Такий підхід, можливо, пояснюється тим, що суддя в цих країнах не тільки застосовує право, а й сам є його творцем. Однак, як показує практика, перевага все ж таки надається фахівцям з юридичною підготовкою.

Висновок. Таким чином, конституційні та законодавчі вимоги, що пред'являються до суддів передбачають високі професійні та морально-етичні вимоги, що в свою чергу зумовлюють наділення суддів специфічними правами та обов'язками, а також гарантіями, які дозволяють їм ефективно здійснювати функцію правосуддя. Тому, їх варто розглядати як особливий елемент конституційно-правового статусу суддів.

Література:

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – ст. 1900.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1370 с.
3. Конституція України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Я. Тацій (голова редкол), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х: Право, 2011. – 1128 с.
4. Теліпко В.Е. Науково-практичний коментар Конституції України. Станом на 1 грудня 2010 року / За ред. Мусіяки В.Л. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 544 с.
5. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 464 с.
6. Клеандров М.И. Статус судьи: правовой и смежный компоненты. – М.: Норма, 2008. – 448 с.
7. Баглай М. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 800 с.

8. Конституционное право зарубежных стран: учебник / под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо и Л.М. Энтина. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2009. – 1056 с.
9. Ereciński T., Gudowski J., Iwulski J. Komentarz do prawa o ustroju sądów powszechnych i ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa // Pod red. J.Gudowskiego. – Warszawa: Wyd-wo prawnicze Lexis Nexis, 2002. – 576 s.
10. Судебная власть / Под ред. И.Л. Петрухина. – М.: ООО «ТК Велби», 2003. – 720 с.
11. Кодекс Республики Беларусь о судоустройстве и статусе судей: 29 июня 2006 г. № 139-З: текст Кодекса по сост. На 25 февраля 2009 г. – Минск: Амалфея, 2009. – 148 с.
12. Порівняльне судове право: Навч. посіб. / За ред. І.Є. Марочкіна та Л.М. Москвич. – Х.: Право, 2008. – 112 с.